

נופי עולמו של אמן הסיפור הקצר

נורית גוברין / "מאופק לאופקי", ג. שופמן — חייו ויצירתו, חלק א' וחלק ב' / הוצאת "יחדי" ואוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג, 719 עמ'.

מרדכי אבישי

ה. נ. ביאליק אמר פעם על ג. שופמן, שהוא "מתייחד בראייה חדשה המרחיקה ראות משאר הסופרים והאמנים שלנו. משל למה הדבר דומה? לנערים המסתכלים בעוף הפורח באוויר השמיים. קצרי הראות שבהם יוראים את נפתולי תופעות העוף באוויר השמיים רק עד מרחק ירדע, ומגבול זה ולפי שלה העוף נשלם מעצניהם. שאר התכרים מרחיקי הראות ממשיכים להתבונן ולראות את גנדולי העוף; ובהתרומם העוף למעלה, יישאף רק אחד שכוח ראייתו יפה לראות באוויר. באותה שעה הוא מספר לתברו את אשר כולנו רואים אינו מתאר ורק מה שנעלם באוויר החיים עינו תופסת והוא מתאר."

אני נזכר בהערכה זו תמיד כשבא ליד אחד מסיפורי שופמן, או לאחד קריאה בכלל יצירתו. נזכרתי בה גם עתה, כאשר מנחמים לפני שני הכרכים הגדולים של המונוגרפיה על שופמן, כחובים בידי נורית גוברין, חוקי-רת ספרות ומבקרת, פרופסור לספרות באוני-ברסיטת תל-אביב. המונוגרפיה גדושה דברים על חייו ויצירתו של המספר, המשקפים בבירור את שלוש תחנותיו: תקופתו העיקרית, שהביאוהו מ"מאופק אל אופקי"; היא שונה שונה היא תקופת רוסיה, השגיה תקופת הביניים של שנות החיים באוסטריה ואחרונה

תקופת ארץ-ישראל, התחתמת את עולמו "יצירתי רביהשנים."

הראייה השופמנית הבלעדית, שעליה דיבר ביאליק, מתגלית בסיפורים הקצרים, שהם דוגמא לגיבוש עלילתי ולחמצניות, גם כן אותן מיניאטורות הכתובות על דרך "הניצ" נוצים", והן מעט המחזיק את המרובה, וגם בסיפורים הארוכים יותר — ארוכים לעומת מה שהורגלנו אצל שופמן; היא מתלווית אל ריחו המשכר של הליךים השופמני וגם אל הגימה הלגלגנית-סארקסטית מעט, הנקוטה לעתים בידי המספר, בלי להרוג מעבר לעדי-נות-הגישה, שהיא קראופי בכתובתו. שופמן מגיע גם אל התמונת הבחירות והמשכנות של לבטי הפרט, של אנשים התלושים מכל, אחוזי עצב יהודי, של אדם עם עצמו ועם קרעי עולמו הפנימי — וגם אל תמונתו של אדם מול עולם חיצוני משתנה ומתנכר, של יהודי מול סביבה וזה הנתפסת לטיקוף המוני.

הדרך הראשון של המונוגרפיה מקדש לגילגולי-חייו ופעילותו הספרותית של שופמן מאז מראית-הילדות בהארשה עיר-הולדתו, שחלק מהם העתקו גם לסיפוריו, ועד לויקי-נה מוסלגת, עד לשנות האחרונה בחיפה, השנה ה-92 לחייו. ואילו בכרך השני יש שפע של פרטים ומידע על סיפוריו וגם הערכות והארה ביקורתית — לצד דברים על מעגלי פולמוס שנתוכם נקלע שופמן, על שופמן כשדך ספרות, על יחסה של הביקורת אל יצירתו בתקופות השונות, על יחסיה "ספרותיים האישיים, מהם מורכבים ונתנים לתהמוטת, עם סופרים אחרים בני-אמנו: ברט, סרדיצ'בסקי, טשיניווסקי ואורי צבי גרינברג. לנוחיות הקורא מובאים בסוף ה-מונוגרפיה שורות עמודים של הערות, תא-ריכים בחיי הסופר, מפתח יצירותיו, ביבליו-גרפיה נבחרת, מפתח שמות ועוד.

זה באשר ליש במונוגרפיה, על החסר בה, על כל הסעון מחקר והרחבה וניתוח הטארה, כותבת המתכת עצמה: "עלי-אף היקפו של הספר וריבוי העיונים והפרטים שבו עדיין רבים מאוד אלה, שלא נזכרו כלל או נסקרו בחטף בלבד. חיי אדם ויצירתו יהיו תמיד מלאים ועשירים יותר מסיכומם שבכתב, והיה מסורס ומקיף ככל שיהיה, ומה גם שהמדובר במי שחי של עטו וכחב בהתמדה מדי יום במשך למעלה משבעים שנה כרצ"י פות. בין הנושאים, הראויים לעיון מיוחד,

גרשון שופמן

שלא נכללו בספר, אם מחמת ההכרח לשמור על מסגרת מסוימת, ואם משום קוצר-היד, יש להזכיר את ההשפעות, שנקלטו בו מן הספרות הרוסית ומסופרים מסוימים בתוכה (יצוב, טולסטוי, דוסטויבסקי, לרמנטוב ואחרים), מן הספרות הגרמנית, במיוחד השפעתו של אלטנברג, ומן הספרות העברית, במיוחד השפעת מנדלי. לא נמללו פרקים על יחסי-הגומלין עם סופרים כמו ח"ג ביא-ליק ודבורה בארון, כפי שהם משתקפים ב"חיים וביצירתם; לא הוקדשו פרקים מיוחדים לסיפוריו מהוגי הצבא (יצירתו הצבאית, כלשונו), ליחסו לנושאים שונים, כמו לויקנה ולמות, לקשריו עם ספרות יידיש, לבחינת מעמדו בתוך, השלישייה המובילה; ברצ' —

גנסי — שופמן, למקומו כיצור סינגן עברי מיוחד, לזאגרים שיצר ופיתח; אם כי פה ושם שולבו רמזים על כל אלה". סיפרה של נורית גוברין עורר בי רצון מידי לקריאה חוזרת בכמה מסיפוריו החיובים של שופמן, הווכים לעיון ולהתייחסות בספר, אם בהרחבה ואם בצמצום, לעתים מתוך היבטים שונים: מועתים-סיפוריים או ביורגיים אישיים. וזו, יש להודות, מעלה לכשעצמה של המונוגרפיה: לעורר עניין מתחדש ביצירתו של הסופר.

הנה, אפשר לעמוד בקל על הויקה הפ-נימית, ברעיון ובמגמה, הקיימת בין הרישום הקצרי "ילד זר" והסיפור, "אר חדש", השונים כל-כך למראית עין, לפחות במבנה הסיפורי ובעלילה. המשותף לשניהם התמצה בראשית-ראשונה באותה נימה אירונית דקה, כאותו לעג על חולשותיו של אדם, של האמון-המשכיל השואף להדהות, המחבר גבר-הה גבהה, ואילו המציאות מורידה אותו מהעננים אל התוויה האפורה הזקים-ימית, אל האנוכיות הטבעית, הבלתי-צמנעת. כשם שב"ילד זר" מוצגים המשורר ומליצותו מול דאגתו האינסטינקטיבית ל"שלו", לעצמו וב"שרו, להרגשת-הרווחה כאשר נודע לו כי מה שאינו שלו הוא הנטע, כן ב"אר חדש", ההיסטוריון המבקש לשפוך אור חדש על ההיסטוריה היהודית מוצא לבטוף את, "האר החדש" בשמחה הגדולה המציפה את כל ישותו עם שובו של בנו, בריא ושלם, מהעיר שבה ערכו הנאצים פרעות ביהודים, וגם עם שריפת בית-מסחר יהודי, שתבע ממנו חוב...

"ילד זר" יש בו כדי לשמש הוכחה מצוינת למה ששופמן מסוגל לתת, כאמן הסיפור הקצר, בחמש שורות בלבד; בשורות ספר-רות אלה הוא מעצב יצירה שלמה, שבה מרכזו חומר אשר אפשר לפתחו על גבי עמודים רבים ויש בו גם פואנטה מוצלחת ביותר. היחס האירוני של המספר בולט גם בספר-פור משופמן ועסימי כמו, "נקמה של תיבת יזמרה", על הפרופסור העיוור ואשתו היפה; והצעירה, המתעלסת עם תלמיד צעיר של כעלה בחסות תיבת היזמרה של עיוור אחר, השנואה, בשל יולדתה המסיקלית, על הפ-רופסור למטיקה... שוב ושוב אתה נזכר, כי יש הרבה עצבות בסיפורי שופמן, עצבות

ללא העמדת פנים, ללא שמץ של "פאה", הנובעת מפנימיותם של הדברים, מעצם מהר-תם. אולם לא אחת מוארים סיפורים אלה במין אופטימיות בריאה-בסיסית, שופמנית טיפוסית. מה רב כטחונו של המספר כי תמיד ימצאו המעטים אשר ייחלצו לעזרת הגופל, תמיד יידלק הויק האנושי כשהוולת בצרה, שתמיד יקומו שניים מתוך קהל גדול של סקרנים ואדישים ימלאו את תפקיד הגואל והמסייע להלומי-הפורענות ("הש-ניים"). אופטימיות במדגש היא נימת-הסיום בסיפור, "אדם בארץ", המורכב, שלא כסיפור-רים אחרים של שופמן, מיסודות שונים — וביסוס זה כמו נשמעת הבטחה של העולם לפתוח דף חדש לאדם החדש, שזה עתה נולד.

ואם נפליג אל סיפוריו הראשונים של שופמן, נמצא שרזוח ברם השימוש בשמות ובהתייחסויות סמליים. כפי ששמו של סיפור נודע להעיר על תוכנו ומשמעותו היסודית, כן יש ששם הגיבור בא לסמל אופי או מר-אה חיצוני. "בבית זר" כוונתו ללמדנו על אוירת הורות האופפת את גיבור הסיפור, על תחושתו כי הוא שרוי בעולם זר, שבו אינו יכול למצוא את מקומו; שם הסיפור "מחיצה" מעיד אמנם על המחיצה החוצצת בין הגיבור לבין חבריו. גיבור, "מחיצה" שמו אליהו בזלון, והוא נבדל מהחבריו, מת-בודד, חי עם עצמו ועם לבטו הפנימיים, אינו יכול להתקשר עם סביבתו. משה אמנם קורבן הוא שמו של איש קודד בסיפור, "אחי-בה"; סרדיצ'בסקי מהסיפור בעל אותו שם הינו אדם גדל-גוף, ענקי-מתגושש, הע-שיר להעלות אסוציאציה של מאמטה, פיל קדמון.

כמובן, אלה תן הערות מעטות בלבד

על סיפורי שופמן, שחורתי וקראתי בהם, כאמור, בעקבות ספרה של נורית גוברין, והרי בספר זה מוצא חומר רב ביותר על עולמו האישי והיצירתי של שופמן, פרי עבודת-חקר ממשכת, שארכה המש-עשדה שנה — והחלה כששופמן היה עדיין בחיים, במשך תקופה זו פורסמו רבים מפרקי-הספה באכסניות ספרותיות כמאמרים בפני עצמם. פרקים אלה ואחרים, שלא פורסמו עד כה, מצטרפים כאן לכדי מונוגרפיה רבת-היקף. ברבים מעמודיה ניכרת חתימתה של המתכת שהציג את הקשר בין חייו, אישיותו, סביבתו הביורגית של שופמן לבין העולם הסיפורי שרקם, הדמיות שהעלה תוויתו האמנותית (אגב, נורית גוברין אינה נמנעת מלהצביע על תכונות אישיות של הסופר, שאין בהן מן החיוב ואינן, תראצות את גדולתו כי אמן).

המונוגרפיה, "מאופק אל אופקי" מבליטה עובדה, המתגלה גם עם כל קריאה בסיפורים של שופמן: הוא היה מבדולי המשוררים בסיפורת שלנו. הוא משורר בכל סוגי הכי תיבה שלו, החל ברישימה הקצרה, בציוה הקטן וכלה בסיפור העלילתי, וכן כמעט בכל שלבי פיתוחם התיאורי או הסיפורי של דבריו. הוא ניתן בעין חדה ובתפישה של פייסן, הידע לרכז את מירב החומר והמתי-שבה בשורה אחת, בבית או בעמוד אחד, להטעים את הטעון הטעמה ולשמר על הי-קצב השיירי ועל ניגון פנימי; הוא משכיל, כמשורר אמיתי, לגלות את היפה והפיוטי אף מתחת לתלי תלים של זוהמה ואומללות (אולי מן הראוי להזכיר, שהוא מפיק נימה לירית אפילו מקדווחת של לדות וקבצנות יחדית בבקתה העלובה שבסיפור, "לדי הי דרך"). משהו אישי מאד מלוח את הליכתה של המספר אל הפנים המרוכזי-המגובש, הי-שא תחת התיאורים המפורטים — השליחים ידיים לעברים שונים. ואינטימיות זו מצטרפת אל מרכיבי התוך המיטי של סיפוריו.